

М. Б. Цип'ящук

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ПРАКТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ ЗА КРИТЕРІЄМ ЇХ ЗАЛУЧЕННЯ ДО ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У цій статті описано результати дослідження практичного мислення дорослих серед студентів-правників та практикуючих юристів. Окрему групу респондентів склали діючі консультанти юридичної клініки та її випускники. Проведено зріз загальних показників рівня практичного мислення респондентів, порівняльний аналіз даних за підгрупами «клініцисти» – «не клініцисти», а також виявлено ступінь кореляції за шкалами «навчальна успішність» – «норматив практичного мислення дорослих».

Ключові слова: практичне мислення дорослих, юридична клініка, клініцист, не клініцист, навчальна успішність.

В этой статье описаны результаты исследования практического мышления взрослых среди студентов-правоведов и практикующих юристов. Отдельную группу респондентов составили действующие консультанты юридической клиники и ее выпускники. Произведен срез общих показателей уровня практического мышления респондентов, сравнительный анализ данных по подгруппам «клиницисты» – «не клиницисты», а также выявлена степень корреляции по шкалам «учебная успеваемость» – «норматив практического мышления взрослых».

Ключевые слова: практическое мышление взрослых, юридическая клиника, клиницист, не клиницист, учебная успеваемость.

This article exposes the results of the study of adults' practical thinking among law students and practicing lawyers. There was also included a specific group of respondents of active legal clinic consultants and its graduates. The research produces some common indicators of practical thinking level of the respondents, provides the comparative data analysis by subgroups «clinicians» – «non-clinicians,» as well as the degree of correlation found in the scales «academic performance» – «adults' practical thinking ratio».

Keywords: practical thinking of adults, legal clinic, clinician, non-clinician, academic performance.

У попередніх своїх публікаціях ми здійснювали теоретичний аналіз професійного мислення юриста та пов'язаних із ним понять «інтелект», «мудрість»; характеризували види та властивості мислення; досліджували поняття апперцепції і, окремо, професійного досвіду юриста, а також вивчали наукові праці, спрямовані на висвітлення питань когнітивного стилю полезалежність/полenezалежність. Це дослідження містить інтерпретацію емпіричних даних, отриманих у результаті вивчення особливостей практичного мислення майбутніх юристів, зокрема і тих, які під час навчання вже залучаються до безпосередньої практичної діяльності.

Актуальність дослідження: Збалансування теоретичного та прикладного компонентів професійної освіти потребує детального та глибокого дослідження психолгічних параметрів пізнавальної діяльності майбутніх професіоналів. В умовах сьогодення особливо гостро постає проблема розриву між обсягом та характером теоретичних знань, які здобувають студенти-правники під час навчання, та змістом безпосередньої юридичної практики. Оскільки практична діяльність неодмінно супроводжується мислительними процесами, необхідно простежити особливості їх формування та розвитку, виявити ступінь взаємозалежності теоретичного та практичного мислення.

Актуальність дослідження зумовила його мету та завдання.

Метою цієї наукової статті є аналіз результатів досліджень рівня розвитку практичного мислення майбутніх юристів та зв'язку параметрів практичного мислення студентів з їх навчальною успішністю.

Для досягнення мети були поставлені такі **завдання**:

- Виявити загальний рівень розвитку практичного мислення серед респондентів.
- Здійснити порівняльний аналіз рівня розвитку практичного мислення різних підгруп опитаних.
- Простежити зв'язок між показниками навчальної успішності студентів та їхньою здатністю до практичного мислення.

Дослідження рівня практичного мислення студентів правників здійснювалося за допомогою комплексного тесту «Практичне мислення дорослих» [1].

Тест «Практичне мислення дорослих» складається із 4 субтестів, кожен із яких може інтерпретуватися як у комплексі з іншими, так і самостійно. Зокрема, субтест 1 виявляє загальну обізнаність практичного характеру. Субтести 2, 3 та 4 спрямовані відповідно на виявлення соціального інтелекту, вміння відтворювати логічне ціле із фрагментів та діагностику вміння детально аналізувати ситуацію, виявляти її ключові моменти [ibid., с. 18-20, 35]. Як бачимо, кожен із цих субтестів, а особливо – 2-4,

дають змогу проаналізувати ті особливості психіки та мислення людини, які відіграють важливе значення в юридичній професійній діяльності [2, с. 9-11]. Характеризувати дані тесту на практичне мислення дорослих можна за якісними та кількісними показниками.

Вибірку дослідження становили близько 200 респондентів, серед яких були студенти 1-5 курсів Інституту права ім. Іонікія Малиновського НаУОА, а також випускники-юристи зі стажем роботи від 2 до 10 років у різних галузях права, крім правоохоронних та судових органів. Окрему групу опитаних становили діючі консультанти юридичної клініки «Pro bono» Національного університету «Острозька академія», а також її випускники¹ з числа студентів та практикуючих юристів (далі – *клініцисти*).

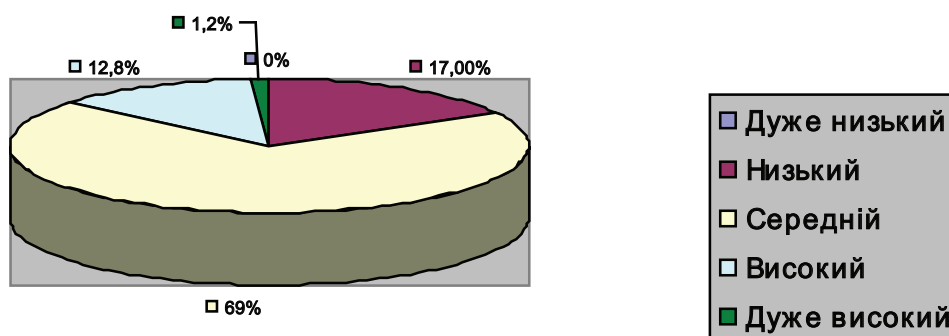
Крім того, вибірка формувалася таким чином, що тестування проходили студенти із найнижчими, середніми та найвищими показниками успішності. Це дало змогу зрозуміти, чи пов'язані між собою показники успішності вивчення теоретичних дисциплін та загальна здатність мислити практично.

Відомо, що добре розвинене практичне мислення є «лише однією, (а не єдиною) передумовою успішності виконання професійної практичної діяльності» [1, с. 35]. Відповідно, такий показник не повинен розцінюватися як гарантія високої професійності юриста. Для того, щоб прогнозувати професіоналізм майбутнього юриста, необхідно враховувати комплекс елементів його особистості: професійну Я-концепцію, особливості функціонування решти пізнавальних процесів, вольові особливості тощо. Також потрібно зважати на умови соціального та професійного середовища, рівень та спосіб освіти, професійний досвід, зокрема – спеціальні навички та знання, якими володіє майбутній юрист.

Результати Тесту «Практичне мислення дорослих»

Кількісна обробка (вибірка – 171 особа)

1. Загальні показники всіх респондентів.

Діаграма 1. Загальний рівень ПМД

Зважаючи на зазначене, 76% опитаних володіють середнім рівнем розвитку практичного мислення. 11,1% респондентів проявили здатність до високого рівня ПМ; 17,5% – мають низький рівень ПМ і лише 1,2% усіх респондентів володіють дуже високим рівнем практичного мислення. Жоден із опитаних не виявив дуже низького рівня ПМ. Зауважимо, що найнижчим показником є 12,5%, що є наближеним до дуже низького рівня ПМ (0-10%); найвищим показником є результат 97%, які продемонстрували студенти 4-го курсу.

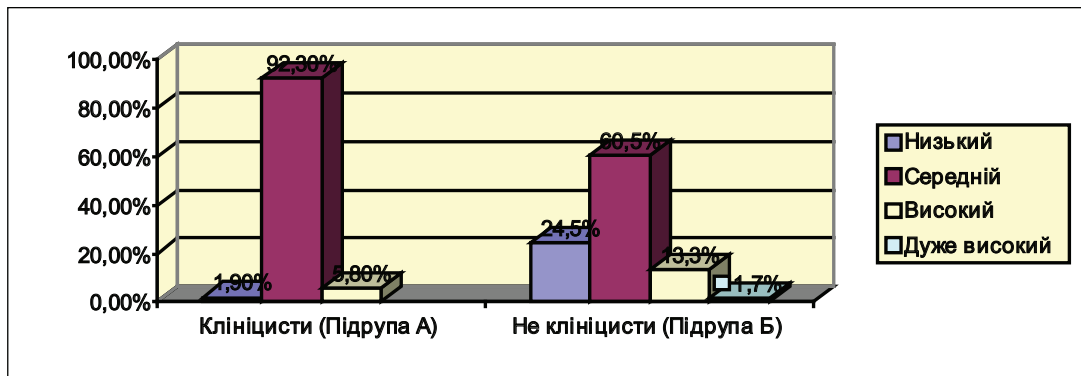
Співвідношення опитаних: за показником приналежності до роботи в ЮК становить приблизно від 30 до 70%, де 30% – входять до категорії «клініцисти» і 70% – студенти-правники та випускники Інституту права ім. І. Малиновського, які не працювали на базі ЮК.

2. Клініцисти – не клініцисти.

Співвідношення рівня володіння здатністю мислити практично у респондентів-клініцистів – Підгрупа А – та тих, хто не був залучений до юридичної клінічної діяльності (умовно назвемо їх «не клініцисти») – Підгрупа Б² – відображено на наступній діаграмі:

¹ Модель ЮК «Pro Bono» НаУОА передбачає навчання студентів-консультантів на базі ЮК протягом 2-4 курсів. Таким чином, студенти 5-го курсу є випускниками юридичної клініки.

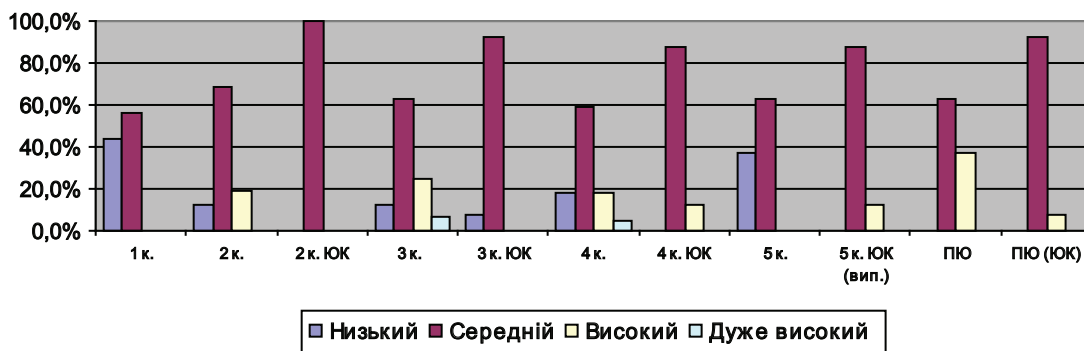
² Оскільки загальні показники вибірки не містять даних про дуже низький рівень ПМД, надалі зазначатимемо результати по чотирьох виявлених рівнях – *дуже високому, високому, середньому та низькому*.

Діаграма 2. Рівень ПМД для клініцистів – не клініцистів

Враховуючи відсоткове співвідношення підгруп (30/70%), отримані дані не є надто контрастними. Разом з тим у підгрупі А простежується більш рівномірний рівень розвитку ПМД на позначці «середній», в той час підгрупі Б притаманний значно вищий показник низького рівня ПМД. Можливі причини такого співвідношення проаналізуємо нижче, після подання отриманих даних за окремими роками навчання та підгрупами респондентів.

3. Результати за окремими підгрупами опитуваних (курс навчання, випускник).

Діаграма 3.

Умовні позначенні по осі абсцис:

- Літера 'к.' є скороченням від слова «курс».
- ПЮ – практикуючі юристи, тобто юристи, які вже пройшли професійну підготовку.
- ЮК – юридична клініка.
- 5 к. ЮК (вип.) – означає, що ця категорія студентів-консультантів вже завершила навчання на базі ЮК.

Всіх координат є шкалою розвитку ПМД для кожної підгрупи з розрахунку, що кожна з підгруп становить 100%.

Також для зручності подаємо дані опитування у формі таблиці (табл. № 1).

Таблиця № 1

категорія / рівень	1 к.	2 к.	2 к. ЮК	3 к.	3 к. ЮК	4 к.	4 к. ЮК	5 к.	5 к. ЮК (вип.)	ПЮ	ПЮ (ЮК)
Низький	44%	12,5%	-	12,5%	7,7%	18,2%	-	37,5%	-	-	-
Середній	56%	68,8%	100%	62,5%	92,3%	59,1%	87,5%	62,5%	87,5%	62,5%	92,3%
Високий	-	18,8%	-	25,0%	-	18,2%	12,5%	-	12,5%	37,5%	7,7%
Дуже високий	-	-	-	6,3%	-	4,5%	-	-	-	-	-

Показники проведеного порівняння дають змогу констатувати такі результати:

1. Клініцисти не демонструють вищий рівень розвитку ПМД порівняно із не клініцистами.

2. Майже сто відсотків клініцистів володіють середнім або високим рівнем ПМД. Такі ж результати простежуються серед практикуючих юристів. Це означає, що мінімальний рівень розвитку ПМД у респондентів, які тривалий або відносно тривалий час були залучені до безпосередньої практичної діяльності, вищий, ніж мінімальний рівень розвитку ПМД у студентів-правників, які навчаються за звичайною програмою професійної підготовки.

3. Найбільший відсоток респондентів із низьким рівнем ПМД знаходиться серед студентів-не клініцистів першого та п'ятого курсів.

4. Найбільш диференційованими в межах групи за відповідними шкалами є показники респондентів третього та четвертого курсів. Ймовірно такі дані пов'язані із особливостями навчального плану студентів-правників НУОА. Саме на ці два роки припадає найбільша кількість юридичних галузевих та міжгалузевих дисциплін, у рамках яких студенти розглядають або моделюють багато практичних ситуацій. Крім того, студенти 3-го та 4-го курсів є активними учасниками студентських професійних об'єднань (наприклад: ELSA – European Law Students' Association, АПУ – Асоціація правників України тощо) та різноманітних змагань з права (moot courts – Ph. Jessup Competition, Змагання ім. Корецького, Змагання з торгового права та ін.). Як вже зазначалося в попередніх публікаціях, професійне мислення формується в процесі практичної діяльності [2, с. 7-8].

Як видно з діаграми 3, на 5-му році навчання різко збільшується відсоток студентів, які демонструють низький рівень ПМД. Фактично показники студентів першого та п'ятого курсів мало відрізняються. Водночас це не свідчить про те, що передумови та причини формування таких показників в обох підгруп є ідентичними, хоча подекуди схожими.

Нерозвиненість ПМД у студентів першого курсу можна пояснити перш за все тим, що ця категорія опитуваних ще не досягла віку психологічної зрілості, а тому не володіє достатнім ресурсом знань та навичок, які формують здатність мислити практично. Власне ця підгрупа була відібрана навмисне з метою перевірки критерію «дорослості». Як свідчать дані емпіричного дослідження, мислення студентів першого та другого років навчання значно відрізняються. Це, насамперед, пов'язано із різкою зміною обстановки (середовища «школа-університет») та порівняно тривалим (протягом одного року) адаптивним процесом; освоєнням базових юридичних дисциплін, серед яких «Теорія держави і права», (дає уявлення про основні інститути та галузі права, їх структуру в системі права); «Юридична деонтологія» (ознайомлює студента із морально-етичними засадами юридичної професії, її принципами, ставить питання дилемного характеру на межі власних інтересів та інтересів клієнта і суспільства в цілому) тощо. Попри відмінності навчальних планів у різних університетах, які здійснюють підготовку юристів, у цілому перший рік навчання спрямований на формування у свідомості майбутнього юриста розуміння його практичної діяльності й особистісного ставлення до обраної професії.

Етап завершення професійного навчання характеризується появою нових, незвичних для студента об'єктів мислительної діяльності: загострення необхідності професійної самоідентифікації, пошук відповідної роботи, нерідко – створення сім'ї тощо. Відповідно, простежується різке зниження студентської громадської активності та участі в змаганнях. П'ятий рік навчання є перехідним, а отже, передбачає певний ступінь стресовості, емоційно-психологічного навантаження та розосередження уваги особи. Як і на першому році навчання, студентам 5-го курсу доводиться адаптуватися в умовах перемін, які, однак, мають швидше інтеріоризований характер, оскільки більшою мірою протікають у свідомості студента, а не в середовищі його перебування. Такий період психологічної нестабільності зумовлює певні «коливання» показників розвитку ПМД у цієї підгрупи респондентів.

Рівномірність розвитку ПМД серед клініцистів можна пояснити тим, що, з одного боку, за результатами відбору до ЮК апіорі потрапляють переважно студенти, які вже на другому курсі володіють більш розвиненими професійно-важливими якостями юриста³; з іншого боку, ця категорія студентів має змогу формувати власний досвід не стільки на основі уявних змодельованих ситуацій, скільки в результаті роботи з «живим клієнтом», розв'язання справжніх юридичних ситуацій, здійснення реальних юридичних дій. Саме ця «реалістичність» сприяє більш довготривалому та стійкому закріпленню набутих знань саме в рамках професійного досвіду, що, своєю чергою, зумовлює хід думок та структуру мислення в цілому.

4. Кореляція між навчальною успішністю респондентів та їхнім рівнем ПМД.

За результатами порівняння навчальної успішності студентів та рівня розвитку їхнього ПМ, *ніякої сталої закономірності між показником обох параметрів виявлено не було*. Показники за шкалами ПМД розподілилися відносно пропорційно серед представників різних підгруп за критерієм навчальної успішності студентів. Причини відсутності такої залежності можуть бути досить різними: від не-

³ Процедура відбору до ЮК «Pro bono» НУОА передбачає етап проходження психологічних тестів на виявлення рівня комунікативних, презентаційних навичок особи; адаптаційної здатності; рівня емоційної стійкості та деяких інших професійно-важливих якостей юриста. Пріоритет проходження наступних етапів відбору надається кандидатам із вищими показниками за результатами тестувань.

узгодженості контенту навчального матеріалу та змісту практичної діяльності до характеру та релевантності оцінювання знань студента.

На основі отриманих результатів доходимо таких **висновків**:

Залучення студентів-правників до практичної діяльності під час навчання сприяє більш планомірному та стабільному розвитку практичного мислення.

У період професійного навчання формування практичного мислення значною мірою залежить як від характеру діяльності та середовища перебування суб'єкта, так і від сталості й інтенсивності фокусування його зусиль у практичному професійному полі.

Рівень навчальної успішності майбутнього юриста істотно не впливає на розвиток здатності до практичного мислення.

У найближчих наших дослідженнях ми зосередимо увагу на аналізі особливостей окремих аспектів практичного мислення майбутніх юристів та простежимо взаємозв'язок рівня розвитку ПМД і характеру особистісного сприйняття на рівні зовнішньої апперцепції.

Література:

1. Акимов М. А. Психологическая диагностика / М. А. Акимов, В. Т. Козлова, Н. А. Ференс // Научно-методический и практический журнал. Специальный выпуск: Тест «Практическое мышление взрослых» – М. : Москва-Обнинск, Социальные науки, 2008. – № 2. – 133 с.

2. Професійне мислення юристів: теоретичні основи дослідження / М. Б. Цип'яшук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 2 (4) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11tmbtod.pdf>.